

აბდულაჰ ბაი

თურქეთი, რიზესრეჯებ თაიფ ერდოღანის სახელობის უნივერსიტეტი

ქართველთა მიგრაცია და მიგრანტების დასახლებები ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (1876-1914)

სტატიაში განხილულია ქართველთა მიგრაცია, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდგომ პერიოდში ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონებში.

1877-1878 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის მსვლელობისას ბათუმსა და მის შემოგარენში მცხოვრებმა ქართველებმა ოსმალეთის მომხრე პოზიცია დაიკავეს, რის გამოც ისინი მძიმე რეპრესიების ქვეშ აღმოჩნდნენ ომის დასრულების შემდეგ. ყოველივე ამის გამო მოსახლეობა იძულებული გახდა თვითგადარჩენის მიზნით გადასახლება დაეწყო ოსმალეთის ტერიტორიაზე. სამხედრო და ეკონომიკური სახის რეპრესიები დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო ფართო მასშტაბებს იღებდა, რამაც გამოიწვია მიგრაციის არნახული ზრდა. ოსმალეთის იმპერიამ თანხმობა განაცხადა და მიიღო მიგრანტები, რომელთა უმრავლესობაც, მათი ეთნიკურ-გეოგრაფიული წარმომავლობისგათვალისწინებით დასახლებულ იქნა ცენტრალურ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონებში. აღნიშნული რეგიონის საცხოვრებელი მიწების სიმცირიდან გამომდინარე მათი ერთი ნაწილი განსახლებულ იქნა იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში.

ABDULLAH BAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü

Orta ve Doğu Karadeniz’e Gürcü Göçleri ve Göçmenlerin İskânı (1876-1914) Giriş

Rusya, sıcak denizlere inme politikasının gereği olarak batıda Kırım’ı ele geçirerek Balkanlara, doğuda ise Kafkaslara hâkim olarak güneye inme siyasetini takip etmiştir. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya’daki Osmanlı-Rus mücadelesi, coğrafyanın da etkisiyle Rusların güneye inmelerini geciktirmiş; ancak Osmanlı devletinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını kaybetmesiyle birlikte Rusya güneye sarkarak bütün Kafkasya’ya hâkim olabilmıştır⁴⁵. Savaşın ardından 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan *Berlin Antlaşması*’nın 58.maddesine göre Kars, Ardahan ve Batum Rusya’ya verilmekle birlikte Ayastefanos Antlaşmasıyla Rusya’ya bırakılan Doğubayazıt geri iade edilmiştir⁴⁶. Özel ifade biçimiyle Kars, Ardahan ve Batum’dan oluşan *Elviye-i Selâse*’nin Rusya’ya terk edilmesiyle birlikte Batum ve Livane çevresinden on binlerce kişi göç etmek üzere yollara dökülmüştür⁴⁷.

Göçlerin sebeplerini iki farklı döneme ayırarak incelemek mümkündür. Savaşın ardından ikili antlaşmalarla düzenlenen ve daha sonra yapılan uzatmayla birlikte 1887’ye kadar devam eden birinci devre, kitlesel göçlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Antlaşma yapılmadan ikili görüşmelerle çözülmeye çalışılan ikinci dönemde ise Rus politikalarından oluşan rahatsızlıklardan dolayı aralıklarla küçük gruplar halinde göçler

⁴⁵ Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, 2/2006, s.447-462.

⁴⁶ Antlaşmada ilgili madde “*Bâb-ı âli Rusya imparatoruna Asyada Ardahan ve Kars ve limanıyla beraber Batum arazisini ve eski Rusya hudûduylaâtide muharrer hat arasında bulunan bi’l-cümle araziye terk eder*” şeklinde geçmektedir. 59.madde ise Batum’un geleceğini tayin ediyordu. “*Haşmetlû Rusya imparatoru Batumu ticarete mahsûs serbest bir liman yapmak efkârında olduğunu beyân eder*”. *Muâhedat Mecmûası*, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, Dersaadet 1298, s.138-139; BOA, Y.EE., 76/5. 20 Recep 1295/29 Temmuz 1878; BOA, İ.HR., 277/16949. 4 Şaban 1295/3 Ağustos 1878.

⁴⁷ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010, s.43.

yaşanmıştır. Göçlerin yapılmasında dinî, millî, siyasî, sosyal ve kültürel çok sayıda sebep etkili olsa da temel sebep Rusların Kafkasya'ya nüfuzu sırasında Batum çevresindeki Gürcülerin Osmanlı tarafını tutmaları olmuştur⁴⁸. Nisan 1877'de kalabalık milis kuvvetleriyle bölgenin savunulmasından sorumlu Hüseyin Paşa'nın yanında direnişe katılan yöre halkı Rusların şehre girmelerine engel olmuştur. Bölge halkının desteği ve direnişi yüzünden Rus kuvvetleri Ardahan ve Kars'ı ele geçirmelerine rağmen Batum'u ele geçirememişlerdi⁴⁹. Batum halkının bu gönüllü desteği sebebiyle, Osmanlı ordusu Batum ve çevresini boşaltırken yenilginin doğurduğu endişe ve çaresizlik yüzünden halk göç etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca halka baskı yapılmayacağı hususu 1296 yılında imzalanan antlaşmanın altıncı maddesinde “*esnâ-yı muharebede tarafeyn ordularıyla münasebât-ı vakîâlarından dolayı müttehem bulunan Rusya veya Osmanlı tebaâsı hakkında hiçbir sûretlemücazât etmemekle ve etdirmemekle devletialiyeye ile Rusya devleti mütekâbilentaahhüd ederler*” şeklinde karşılıklı güvence verilmesine rağmen Rusya'nın uyguladığı göç ettirme politikası göçlerin kitlesel şekilde dönüşmesine yardımcı olmuştur⁵⁰.

Rusya, devlet politikası haline getirdiği bu tutumunu çok yönlü uygulayarak, bir yandan Osmanlı sınırına yakın bölgelerde tehlike olarak gördüğü Osmanlı taraftarı halkı şiddete başvurarak Rusya'nın iç bölgelerine göçe mecbur bırakırken, diğer yandan kimlik değiştirerek ve topraklarını ellerinden alarak planlı yoksullaştırma çabaları gibi çeşitli politikalarla Ruslaştırma siyaseti gütmüştür. Savaşın hemen ardından konuşulmaya başlanan, ancak Petersburg Şehbenderliği'nin Rusya nezdindeki girişimleriyle bir süre uygulanmasına ara verilen Kafkasya'daki Müslümanları askere alma kararı da göçlerde etkili olmuştur⁵¹.

Savaş sona erdiren *Berlin Antlaşması*'ndan sonra görüşmeler sürdürülerek ortak bir metin üzerinde uzlaşıldı. *Ayastefanos (Yeşilköy)*

⁴⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 218/27. 3 Kanûn-ı Sâni 1302/15 Ocak 1887; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 157/25. 9 Teşrin-i Evvel 1303/21 Ekim 1887.

⁴⁹ *Vakit*, “Batumdan Diğer Telgraf”, 948, 11 Cumadê'l-âhir 1295/12 Haziran 1878.

⁵⁰ *Muâhedat Mecmûası*, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008, s.203.

⁵¹ Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasyadan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22/Güz 2007, s.405-435; *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, (Haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s.89, Belge. 30.

Antlaşması ile iki taraf temsilcilerinden oluşan bir *Muhtelit Komisyon* kurulurken her iki devlet arasında göçler düzenlenmişti⁵². 8 Şubat 1879 tarihinde Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Alexander Kara Todori Paşa ve Şura-yı Devlet başkanı Ali Paşa ile Rusya adına İstanbul Büyükelçisi Prens AlexiLubanoftarafından imzalanan *İstanbul Antlaşması*'nın 7.maddesindeki”*Rusyaya terk olunan mahaller ahalisi bu ülkeler haricinde ikamet etmek istedikleri halde emlaklerini satubçekmekte muhtardılar. Bunun için kendülerine muahede-i hazıranın tasdiki tarihinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Mühlet-i mezkurenin inkızasında emlaklerini satub memleketden çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalacaklardır*” şeklindeki içerik yapılacak göçleri iki devlet nezdinde belli şartlara bağlıyordu.14 Mayıs 1882’de Rusya ile yapılan bir antlaşma ile göç süresi beş yıl daha uzatıldı⁵³. Ancak Rusya göç politikası gereği süre sınırlamasını uygulamada gevşek davrandığından 1890 yılına kadar göçler serbestçe devam etmiştir⁵⁴. Bu tarihten sonra politika değişikliğine giden Rusya, göçlere ancak Osmanlı Devleti’nin diplomatik girişimleri sonucunda izin vermiştir. Göçmenlerin şikâyetine göre Rus yetkililer “*bunların önünü almak içüntedâbir-i adîdeye teşebbüsle hatta emlâk ve arazimizin furuhtunasûret-i mümanaâtgösterüb ol babdahukûk-ı müsaâde-ı ahdiyeden bile mahrûmbırakmış*”lardır⁵⁵. 1304’de 1300 haneden fazla Livane halkı göç etmek istemiş, ancak mahalli hükümet engeller çıkardığından Osmanlı Devleti’nin Rusya nezdinde aracı olması talep edilmiştir⁵⁶. Anlaşmaya göre kaçak geçişlerde Rusya göçmenlerin geri iadesi hakkına sahip olduğundan çoğu kere göçmenlerin geri iade taleplerinde anlaşmazlıklar çıkmıştır⁵⁷.

⁵² BOA, *İ.MMS.*, 59/2750. 4 Cemâziye’l-evvel 1295/6 Mayıs 1878; *Vakit*, 982, 15 Receb 1295/16 Temmuz 1878; *Vakit*, “Muahede-i Sulhiye”, 985, 18 Receb 1295/19 Temmuz 1878; *Vakit*, “Muahedenin Aslı”, 988, 21 Receb 1295/22 Temmuz 1878.

⁵³ *MuâhedatMecmûası*, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008, s.203; Demirel, *a.g.e.*, s.317-340; Özel, *a.g.m.*, s.94.

⁵⁴ A. Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.10; Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40/2009, s.317-340.

⁵⁵ BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zî’l-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü’l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

⁵⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1370/9. 5 Muharrem 1304/3 Ekim 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1377/10. 12 Safer 1304/8 Kasım 1886.

⁵⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zî’l-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü’l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

1909 yılına kadar küçük grupların geçişine izin veren Rusya, bundan sonra Gürcü göçmenlerin geçişini yasaklamış; ancak bundan sonra da göçler kaçak yollarla aralıklarla devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin göç hakkındaki temel politikası ise devirlere göre farklılıklar göstermiştir. Osmanlı'nın başlangıçtaki politikası Gürcülerin anavatanlarında kalmaları yönündeydi. II. Abdülhamid bölge halkının Anadolu'ya göçüne engel olmak için Kars ve Batum'daki şehbenderlikler vasıtasıyla fetva ve fermanlar göndererek göçü engellemeye çalışmıştır⁵⁸. Ancak Gürcülere yönelik Rus baskısı veya Rusya'nın göçmenlerin kabulü hususundaki ısrarı karşısında göçmenlere izin vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, yoğun göçler karşısında hem devletin hem de göçmenlerin güvenliğini sağlayarak göçlerin düzenli şekilde devamını sağlamak üzere bazı düzenlemeler tespit etmişti. Öncelikli olarak göç etmeyi planlayanlar buldukları ülkenin şehbenderliklerine isteklerini ya bizzat ya da temsilciler vasıtasıyla bildirecekler, yetkililer göç edecekleri yerleri tespit ettikten sonra harekete geçeceklerdi. İkili antlaşmalarla gerekli düzen kurulmuştu. Devlet güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü ve özellikle Tiflis'te teşkilatlanan Ermenilerin ülkeye girişine engel olmak üzere gerekli önlemleri de almıştı. Bu amaçla kurulan komisyon bizzat göçmenleri yerlerinde gördükten sonra göçe izin veriyordu. Bunun yanında göç edecekler Osmanlı vatandaşlığına geçmeyi kabul edecekler, daha sonra Rus vatandaşlığı iddiasında bulunmayacaklar, aynı zamanda devletten yolluk ve yevmiye isteğinde bulunmayacaklardı⁵⁹.

Gürcistan'dan Anadolu'ya göçlersavaş sırasında özellikle de savaşın hemen ardından başlamıştı. Gürcülerin memleketlerini terk edip Osmanlı Devleti'ne sığındıkları bu zaman zarfında, göç yoğunluğu sürekli değişmiştir. Bilhassa başlangıçta küçük gruplar halinde başlayan göç hareketi, savaştan sonra büyük ivme kazanmış olup imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir.

Gürcistan'dan başlayan ve yerleşim yerlerinin uzaklığına göre değişen göç yolculuğundagöçmenler kara ve denizyolunu kullanmışlardır. Çoğunlukla Batum'da toplanan Gürcü göçmenler Orta ve Doğu Karadeniz'in iç kesimlerindeki yerlere yerleştirilmek üzere Hopa, Arhavi, Trabzon, Sam-

⁵⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010, s.76, 102.

⁵⁹ Erkan, a.g.t., s.72-74.

sun ve Sinop limanlarına ulaştırılmışlardır. Göçmenler, bu limanlardan kiralanen Osmanlı veya yabancı uyruklu genellikle de Lloyd Kumpanyasına bağlı vapurlarla iskan edilecekleri yerlere sevk edilmişlerdir⁶⁰. Osmanlı idaresi başlangıçta göçmenlerin bir kısmı Batum'dan doğrudan İstanbul'a göndermeyi tercih etmiştir. İstanbul'a yönelmelerinde kendi istekleri kadar, devletin iskan mahallerine İstanbul'dan sevk politikası da etkili olmuştur. İstanbul'a gelen göçmenler karayolu ve demiryolu ile iskan yerlerine gönderilmişlerdir. Ancak başkente gelen Rumeli göçmenleri ile birlikte göçler içinden çıkılmaz bir hal aldığından "*dersaadete gelmeleri ise câiz olamayacağından bu hale mahal kalmamak üzere*" Samsun iskelesine çıkmalarına karar verilmiştir⁶¹. Karayolunu kullanarak göç edenlerise genellikle Kars, Ardahan ve Artvin çevresinden hayvanları ve malzemelerini de beraberlerinde getiriyorlardı. Bu göçlerde asıl merkez görevini Erzurum ve Trabzon görmüştür. 1879'da karayoluyla Trabzon'a gelenler bir süre Akçaabat'ta yerleştirilmişler, daha sonra ise Ordu'ya gönderilmişlerdir⁶². Erzurum'a gelen göçmenler ise iskan edilmek üzere Bayburt, Sivas ve Mamuret'ül Aziz'e sevk edilmişlerdir⁶³.

Gürcistan'dan Anadolu'ya göç eden göçmenler gayri resmî yollardan geldiklerinden aynı zamanda çoğu zaman kayıtları tutulmadığından kaynaklarda sayıları hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. YineÇerkesler ve Kırım göçmenleri gibi diğer etnik unsurlar da sayıya dahil olduğundan bir tahminde bulunmak zordur. Gürcü göçmenlerin sayıları konusunda kesin bir sayı vermek mümkün olmamakla birlikte belgelerin sunduğu rakamlara göre on binlerce olduğu anlaşılmaktadır. Göçler Batum'un Ruslara tesliminden bir süre önce başlamış ve 7 Eylül 1878 tarihine kadar

⁶⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1331/94. 16 Cemâziye'l-âhir 1297/20 Mayıs 1880; BOA, *DH.MKT.*, 1334/94. 11 Cemâziye'l-evvel 1298/10 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1335/68. 27 Cemâziye'l-evvel 1298/26 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1336/78. 6 Şaban 1298/3 Temmuz 1881; *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, Türkistan, Kırım*, Belge.26, 30, 31, 32, s.85-87, 89-90.

⁶¹ BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. 5 Cemâziye'l-evvel 1304/29 Ocak 1887; Yalnızca Rumeli'den İstanbul'a iki günde yirmi bin göçmen gelmişti. Edirne'de durum benzerdi. *Vakit*, "Muhacirler", 799, 9 Muharrem 1295/13 Ocak 1878; *Vakit*, "Edirnedeki Mektub", 941, 4 Cumade'l-âhir 1295/5 Haziran 1878; Rumeli göçmenlerinin önemli bir kısmı barış antlaşmasının imzalanmasının ardından silahlarını teslim ederek vatanlarına dönmeye başlamışlardır. *Vakit*, 1004, 8 Şaban 1295/7 Ağustos 1878.

⁶² BOA, *DH.MKT.*, 1769/93. 27 Safer 1308/12 Kasım 1890; BOA, *DH.MKT.*, 1774/96. 9 Rebiü'l-evvel 1308/23 Ekim 1890..

⁶³ BOA, *DH.MKT.*, 1469/67. 28 Rebiü'l-evvel 1305/14 Aralık 1887.

yalnızca Trabzon'a gelen göçmen sayısı 5500'ü bulmuştur⁶⁴. Ekim 1878'e gelindiğinde Acara, Macehil, Livane, Gönye, Çürüksu ve Batum'dan 60-70 bin kişi göç talebinde bulunmuştur. Mayıs 1879'da ise göç etmek üzere 8000 kişi Batum İskeleyine gelmişti. Aynı yıl içinde Acara ve Livane'den 20000 kişi Canik ve Trabzon'a ulaşmıştır⁶⁵. Özel, göçün ilk üç yılında Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Gürcülerin sayısının 120 bin olduğunu bildirmektedir. Bu süre içinde göçmenlerin yaklaşık 37-40000 nüfusu Trabzon Vilayetine, bunun da 4000 hanesi Ordu-Fatsa-Ünye kazalarına iskan edilmeye çalışılmaktadır⁶⁶. Canik bölgesinin iç kesimlerinde yer alan Sivas, üç yönden göçmen sevk edilen diğer önemli bir bölgedir. 1887-1888'de Livane göçmenleri Amasya'nın Merzifon kazasına bağlı çeşitli köylere yerleştirilmişlerdir⁶⁷. Karadeniz sahiline yakınlığı sebebiyle göçmen yerleştirilen yerlerden birisi de Kastamonu olmuştur. 1879'de Karasu, Gerze ve Abana nahiyelerine göçmenler yerleştirilmişti⁶⁸. 1881'e kadar yalnızca Sinop'ta 1338 Batum göçmeni Karasu ve Gerze kazalarına bağlı köylere yerleştirilmiş; halen 625 kişi ise yerleştirilmeyi beklemektedir⁶⁹. Nitekim göçmen akışındaki yoğunluk sebebiyle haftada bir kez Batum Limanı'na giden vapurun yetersiz kalmasından dolayı "Nusret, Selimiye, Muhbir-i Server, Taij, Asir" ve "Mecidiye" vapurları tahsis edilmiştir⁷⁰. Göçler, 1882'de de aynı yoğunlukta devam etmektedir. 25 Şubat 1882'de yalnızca bir haftada Batum'dan İstanbul'a 3000 göçmen gelmiştir⁷¹. 1886 yılında Batum'dan 600 hane, göç etmek istediklerini bildirmişler; 1887'de ise birkaç bin göçmenin hareket etmek üzere oldukları hükümete

⁶⁴ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.58.

⁶⁵ Erkan, *a.g.t.*, s.80; Yıldız Hususi, 162/63; Yıldız Mütenevvi 3/116.

⁶⁶ BOA, *İ.DH.*, 79703 ve *Public Record Office (PRO), FO.*, 195/138'den naklen Oktay Özel, "Muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler Osmanlı'nın son devrinde Orta Karadeniz'e toplumsal uyumun sınırları üzerine bazı gözlemler", *Tarih ve Toplum*, 5(245)/Bahar 2007, s.93-112.

⁶⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1503/33. 12 Şaban 1305/23 Nisan 1888; BOA, *İ.DH.*, 1085/85102. 28 Ramazan 1305/8 Haziran 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1517/66. 20 Şevval 1305/30 Haziran 1888.

⁶⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1444/91. 18 Zi'l-hicce 1304/6 Eylül 1887.

⁶⁹ BOA, *Y.PRK.KOM.*, 3/22.21 Zi'l-kade 1298/13 Kasım 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1656/16. 16 Muharrem 1317/26 Mayıs 1899.

⁷⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1331/84. 27 Cemâziye'l-âhir 1297/5 Haziran 1880; BOA, *DH.MKT.*, 1333/94. 7 Zi'l-kâde 1297/12 Kasım 1880; BOA, *Y.PRK.ASK.*, 11/25. 1 Rebiü'l-âhir 1299/20 Şubat 1882; BOA, *Y.PRK.ASK.*, 11/36. 10 Rebiü'l-âhir 1299/1 Mart 1882; BOA, *Ş.D.*, 695/26. 21 Ramazan 1299/5 Ağustos 1882.

⁷¹ BOA, *İ.DH.*, 68035. 6 Rebiü'l-âhir 1299/25 Şubat 1882.

bildirilmiştir⁷². 1 Temmuz 1886 tarihi itibarıyla Ordu kazasına 4254 Gürcü göçmen iskan edilmiştir. İskan edilen göçmenlerin 1575'i Ordu, 932'si Perşembe, 355'i Ulubey, 517'si Habsmana ve 875'i ise Bolaman'a yerleştirilmiştir⁷³. 1888 yılında göçler halen yoğun olarak devam etmektedir. Bundan sonra dagöçmenler Giresun, Piraziz, Mecitözü, Merzifon, Amasya, Gümüşhacıköy, Niksar, Tokat, Turhal, Samsun, Terme ve Çarşamba'yayerleştirilmişlerdir⁷⁴. 1895'ten itibaren gerek Rumeli, gerekse Kafkasya göçlerinde bir azalma gözlenmektedir. Bundan sonra bazı topluluklar dışında kayda değer bir göç olayıyla karşılaşmamaktadır. Ancak göçler yoğunluğu azalsa da XX. Yüzyılda da devam etmiştir⁷⁵.

Göçmenlerin İskânı

Osmanlı Devleti, savaş sırasında başlayan kitlesel göçe hazırlıksız yakalanmıştı. Savaş sonucunda hem Balkanlar ve Kafkasya'dan çok sayıda göçmen yerleşmek üzere yollara dökülmüştü. Devlet, Kırım Savaşı sırasında göçmen idaresi konusunda önemli bazı tecrübeler edinmişti. Ancak bu dönemde kurulan kurumlar göçlerin azalması sebebiyle ya kapatılmış ya da atıl vaziyete getirilmişti. Göçmen sayısının giderek artması üzerine devlet bir takım önlemler almak üzere harekete geçti.

Öncelikle 5 Ocak 1860'da kurulan ancak göçmenlerin azalmasıyla birlikte görevleri Zaptiye Nezareti ve Meclis-i Vala'ya bağlı bir komisyona devredilerek 1875'de kapatılan *Muhacirun Komisyonu*'nun yerine Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin sayılarının gittikçe artması üzerine *İdare-i Umûmiye-i Muhacirun Komisyonu* ve komisyona bağlı

⁷² BOA, *DH.MKT.*, 1377/10. 12 Safer 1304/8 Kasım 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. (demire s.1127 sil).

⁷³ Erkan, *a.g.t.*, s.197.

⁷⁴ BOA, *DH.MKT.*, 1530/8. 29 Zi'l-kâde 1305/7 Ağustos 1888; BOA, *İ.DH.*, 1323/1312. 11 Zi'l-hicce 1312/5 Haziran 1895; BOA, *İ.Ş.D.*, 112/6710. 18 Rebiü'l-âhir 1309/18 Ocak 1892; BOA, *Y.EE.*, 134/36. 20 Haziran 1314/2 Temmuz 1898; BOA, *İ.DH.*, 1312/1311. 2 Zi'l-kâde 1311/8 Mayıs 1894; BOA, *DH.MKT.*, 116/9. 10 Muharrem 1312/13 Temmuz 1894; BOA, *DH.MKT.*, 247/47. 7 Zi'l-hicce 1311/11 Haziran 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1884/89. 29 Rebiü'l-evvel 1309/2 Kasım 1891.

⁷⁵ BOA, *DH.İD.*, 85/10. 8 Kanûn-ı Sâni 1326/21 Ocak 1911; BOA, *İ.DH.*, 1478/1327.19 Zi'l-hicce 1327/10 Ocak 1910; Bölgeden gayet uzak bölgelere de iskan edilmişlerdir. Konya Akşehir kazasının Arabacıviran, Konya Çumra, Adana ve Malatya kazalarına yerleştirilmişlerdir. BOA, *DH.MKT.*, 1542/90; BOA, *İ.DH.*, 1489/1329; BOA, *DH.MKT.*, 38/44; BOA, *İ.DH.*, 1484/1328; İmparatorluğun diğer bölgelerine yerleştirilen Gürcü göçmenler için bkz. Demirel, *a.g.m.*, S.1123-1146.

olarak *Umûr-ı Hesabiyye* ve *İdare-i Umûr-ı İskâniye* şubeleri kuruldu. Komisyon “*muhacir işlerinin her nevininrû‘yet ve temşîdine vetaâllukuna göre evrakının devâir-i muhacirîne havalesine ve bu dairelerle muhabereye ve muhacirînmesâlihine ait umûr ve hususaticabatını tezekkür*” işleriyle görevlendirilmişti⁷⁶. Bundan sonra devlet, iç güvenlik endişesi ve arazi darlığı gibi kaygılardan dolayı göçmenlerin iskan edilecekleri yerleri tespit etmeye çalışmış; vilayetlerdeki boş arazileri belirlemek amacıyla da 12 kişiden oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu amaçla Sivas Vilayeti’nde göçmen iskânına uygun arazileri tespit etmek üzere Sivas Ziraat Müfettişi Manuk Efendi ve Amasya Defter-i Hakani memuru görevlendirilmiştir⁷⁷.

Yoğun göçler sebebiyle göçlerin yaşandığı kazalarda Muhacirin Komisyonlarının kurulması da kararlaştırıldı. İskan işlerini düzene koymak üzere 1 Ekim 1878’de “*İskân-ı Muhacirîn Talimatnâmesi*” hazırlanarak iskan yapılacak kazalara katip ile memurlar tayin edildi. Bu amaçla Kastamonu’ya iskan memuru olarak eski Kırşehir Mutasarrıfı Abdullah Efendi, Canik’e ise eski Livane Kaymakamı Mustafa Asım Efendi atandı⁷⁸. 8 Aralık 1878’de Trabzon çevresinde göçmenlerin işleriyle uğraşmak üzere Emin Hilmi Efendi atanmış, onun da yetersiz kalması üzerine 19 Mart 1879’da Mehmet Saffet Efendi de *Trabzon İskân-ı Muhacirîn Komisyonu*’nda görevlendirilmiştir⁷⁹. Göçlerin Rusya ayağı ise Batum Şehbenderliği aracılığıyla yürütülüyordu. Göçleri organize etmek üzere Batum Muhacirin Komisyonu üyeliğine ise katip Akif Efendi getirilmiştir⁸⁰. Gecikme durumunda göçmenlerin zarar görmesini engelleyerek işlemleri hızlandırmak üzere müfettişler gönderilmiştir. 12 Eylül 1882 tarihinde Batum göçmenlerinin yerleştirilmelerinin gecikmesi üzerine Miralay Süleyman Bey müfettiş olarak Sivas’a gönderilmiştir⁸¹.

Göçmenlerin bir kısmı devletin uyguladığı göç politikasının sonucu olarak doğrudan doğruya İstanbul’a getirilmişlerdir. Buna göre göçmenler ülke topraklarına nereden girerlerse girsinler İstanbul’a getirilerek kayıtları tutulduktan sonra görevli memurlar refakatinde önceden tespit edilen iskan

⁷⁶ İpek, *a.g.e.*, s.69; Erkan, *e.g.t.*, s.130.

⁷⁷ BOA, *DH.MKT.*, 322/63. 25 Cemâziye’l-âhir 1312/23 Aralık 1894.

⁷⁸ Erkan, *a.g.t.*, s.178; BOA, *İrade-i Mahsus*, 2786.

⁷⁹ BOA, *İrade Dahiliye*, 63011; BOA, *İrade Şura-yı Devlet* 2392.

⁸⁰ BOA, *A.MKT.MHM.*, 483/12. 23 Ramazan 1295/21 Eylül 1878.

⁸¹ BOA, *İrade Dahiliye*, 68920.

bölgelerine gönderilmişlerdir. Göçün aralıksız artarak devam etmesi, uygun iskan alanlarının azalması, boş yerler bulunmakta zorluklar yaşanması, salgın hastalıklar ve temel ihtiyaçların karşılanmasında karşılaşılan sıkıntılar bu politikanın uzun vadede uygulanmasını engellemiş; bunun üzerine göçmenleri Canik çevresinde dağıtma politikasına geçilmiştir⁸².

Göçmenler Anadolu'nun hemen her yerine iskan edilmişlerdir. Genellikle de Samsun, Ordu, Trabzon, Sinop, Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Buna Batum'a yakınlık kadar benzer iklim ve yeryüzü şartları ile bölgeye yapılan göçün masrafsız olması da etkili olmuştur. Gürcistan'dan Anadolu'ya yapılan göçlerde ilk çıkış yerleri Trabzon, Samsun, Amasya, Canik, Sivas ve Çankırı olup buralarda meydana gelen nüfus fazlalığından dolayı bu göçmenlerin bir kısmı başka yerlere iskan edilmişlerdir. 1283'de Canik'e Sivas çevresinden yapılan göçler sebebiyle iskan alanları bulmakta güçlük çekildiğiyle ilgili Canik Mutasarrıfının arizasından yer darlığı sorununun daha Çerkes göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında baş gösterdiği anlaşılmaktadır⁸³. Yoğun göçler sonucu dolan Trabzon ve Canik çevresinde arazi darlığı sebebiyle Bolu ve Düzce'ye nakiller yapılmak zorunda kalınmıştır⁸⁴. Önce bölgedeki Müslüman ailelerin evlerinde geçici olarak misafir edilen göçmenler kalıcı olarak kalacakları köylere veya diğer bölgelere yönlendirilmişlerdir. Bu sırada kendilerine tahsis edilen yevmiye bedellerinin kesilmesi üzerine geri dönme teşebbüsünde bulunanlar olmuş, Trabzon valiliğinin durumun sakıncalarını Bab-ı Ali'ye bildirmesiyle birlikte bedellerin verilmesine devam edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁵. Doğrudan İstanbul'a nakledilen göçmenler, çoğunlukla Adapazarı, İzmit, Bolu, Bursa, Eskişehir, Balıkesir ve Yalova çevresine iskan edilmişler; az bir kısmı ise İç Anadolu ve Akdeniz bölgesindeki yerleşim alanlarına yerleştirilmişlerdir. İstanbul'a gelen göçmenlerin giderek artmasının çeşitli sakıncaları görüldüğünden 1887 yılından itibaren Gürcü göçmenlerin İstanbul'a gelmeden Anadolu'ya sevkine başlanmıştır⁸⁶. 1887 yılında Batum'dan gelen göçmenler bu politika

⁸² BOA, *A.MKT.UM.*, 393-25; BOA, *A.MKT.NZD.*, 292/45; BOA, *A.MKT.MHM.*, 201/87; *Vakit*, "Şehr Emanet-i Celilesi Tarafından", 823, 23 Rebiü'l-evvel 1295/28 Mart 1878.

⁸³ BOA, *MVL.*, 726/6. 9 Şaban 1283/16 Aralık 1866.

⁸⁴ BOA, *DH.MKT.*, 2415/38. 22 Cemâziye'l-âhir 1318/17 Ekim 1900.

⁸⁵ BOA, *İrade Dahiliye*, 63267; Erkan, a.g.t., s.195.

⁸⁶ Demirel, *a.g.m.*, s.1128.

doğrultusunda Samsun'a çıkarılarak Mamüratülaziz ve Sivas vilayetlerine yerleştirilmeleri için Trabzon vilayeti ve Tiflis Şehbenderliği'ne gerekli emirler verilmiştir⁸⁷.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti, göçmenlerin iskan yerlerine sevkinden, sürecin sonu sayılabilecek aşamayı ifade eden kendi kendilerini geçindirebilecek hale gelerek ekonomiye katılımlarının sağlanmasına kadar konuya müdahil olmuştur. Yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk ederek zorlu bir yolculuğa çıkan göçmenlerin yol masraflarını oluşturan vapur navlunları, hayvan ve araba kiralari, nakil harcırahları ile yolculukları süresince ihtiyaç duydukları tayinat bedelleri devlet bütçesinden karşılanmıştır⁸⁸. Sürekli iskan mahallerine geldikten sonra da, tahrirleri yapılarak maddî durumlarına göre tayinat alıp alamayacakları tespit edilerek fakir olanlara belli bir süre için yevmiye ya da nan-ı aziz adı altında nakdî veya aynî yardımlarda bulunulmuştur⁸⁹. Örneğin, Yozgat'ta yerleştirilen otuz altı göçmenin günlük yirmişer kıyye ekmektayinatları devlet tarafından karşılanmış; ancak bedeller fazla olduğundan yarısının yardım, yarısının bedel karşılığı verilmesine karar verilmiştir. Fakat duruma itiraz eden göçmenler kendilerine tayinat dışında uygun miktar akçe verilmesini de istemişlerdir⁹⁰.

Sürekli iskan yerlerine ulaşan göçmenlere haneleri teslim edildikten sonra arazi dağıtımı gerçekleştiriliyordu. Devlet, göçmenlere *İskân-ı Muhacirîn Talimatnâmesi*'nin 29. Maddesine uygun şekilde yeterli toprak verilmesini sağlıyordu. Talimatnamelerle tespit edilen arazi dağıtımı, boş arazilerin durumu ve coğrafi şartlara bağlı olarak, mahalli idarelerin takdirine bırakılmıştır⁹¹. Hazineye ek mali yük gelmesini engellemek

⁸⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1442/69. 11 Ağustos 1303/23 Ağustos 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1443/31. 8 Zî'l-hicce 1304/27 Ağustos 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1443/111. 15 Zî'l-hicce 1304/3 Eylül 1887.

⁸⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1335/58. 24 Cemâziye'l-evvel 1298/23 Nisan 1881; BOA, *DH.MKT.*, 1615/23.9 Şaban 1306/10 Nisan 1889; BOA, *DH.MKT.*, 1560/11. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1522/64. 8 Zî'lkâde 1305/17 Temmuz 1888.

⁸⁹ BOA, *ŞD.*, 2442/7. 22 Cemâziye'l-âhir 1299/10 Mayıs 1882; BOA, *DH.MKT.*, 1630/43. 22 Şevval 1306/21 Haziran 1889; *Vakit*, "Altıncı Dâire-i Muhacirîn Şübesi Riyâseti Tarafından Alınan Bir İlannâmedir", 970, 3 Receb 1295/ 4 Temmuz 1878.

⁹⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1483/99. 25 Cemâziye'l-evvel 1305/7 Şubat 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1454/109. 27 Muharrem 1305/15 Ekim 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1559/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888.

⁹¹ BOA, *ŞD.*, 1827/2. 24 Cemâziye'l-evvel 1302/11 Mart 1885; BOA, *A.MKT.MHM.*, 519/22.

amacıyla göçmenler önceden tespit edilen boş arazilere yerleştiriliyorlardı. Ancak yapılan bütün çabalara rağmen sorunlar yaşanabiliyordu. Örneğin, Ordu kazası Delikkaya köyüne yerleştirilen göçmenlere verilen arazinin bir kısmının Berberoğlu Artin'e ait olduğunun anlaşılması ve tarla sahibinin bedelini istemesi üzerine arazi bedel karşılığı satın alınmıştır⁹². Yine, yanlışlıkla Dizdarzâde Abdullah'ın Ordu ve Fatsa'daki arazilerine yerleştirilen göçmenlerin araziden çıkarılmalarının istenmesi üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Trabzon Vilayeti'ne uygun yer araştırılması emri verilmiştir⁹³.

Verimli topraklar verilmemesi sebebiyle şikâyetlere de rastlanıyordu. Ordu kazası Hasancık köyüne yerleştirilen göçmenler yerleştirildikleri arazinin tarıma elverişli olmamasından dolayı şikâyet bulunmuşlardı⁹⁴. Devletin yardımlarda güttüğü birinci amaç göçmenlerin devlete muhtaç halden kurtulup üretime katılmalarını sağlamak olduğundan bütün yardım politikasını da bu amaç doğrultusunda şekillendirmişti. Bundan dolayı ihtiyaç durumunda ödünç veya hibe şeklinde tohumluk ve yemeklik zahire, tarım aletleri, koyun ve çift hayvanları da dağıtıyordu. 1306'de Tokat ve Amasya'daki yeni iskan edilen göçmenlere tohumluk ve yemeklik zahire dağıtılmıştı⁹⁵.

Göçmenlerin malî yüklerini hafifletmek amacıyla 20 yıl askerlikten muaf tutulmuşlar ve iskan edildikleri günden itibaren de yerli vatandaşların ödedikleri bütün vergilerden 10 yıl muaf sayılmışlardır. Ancak devleti ekonomik kayba uğrattığından bir süre sonra bu süreler düşürülmüştür.

5 Cemâziye'l-evvel 1320/9 Ağustos 1902; BOA, *DH.MKT.*, 146/15. 3 Rebiü'l-âhir 1312/2 Ekim 1894.

⁹² BOA, *BEO.*, 4148/311055. 18 Rebiü'l-evvel 1331/25 Şubat 1913; BOA, *DH.İD.*, 160/29. 24 Rebiü'l-evvel 1331/3 Mart 1913.

⁹³ BOA, *DH.MKT.*, 1912/12. 16 Cemâziye'l-âhir 1309/16 Ocak 1892; BOA, *DH.MKT.*, 1956/43. 6 Zi'l-kâde 1309/1 Haziran 1892; Niksar kazası Sakızlı köyünde de köylülere ait araziler dağıtılmıştır. BOA, *DH.MKT.*, 2777/17. 5 Rebiü'l-evvel 1327/27 Mart 1909; BOA, *DH.MKT.*, 5/32. 7 Ramazan 1310/25 Mart 1893; BOA, *BEO.*, 656/49133. 25 Muharrem 1313/18 Temmuz 1895.

⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, 2658/17. 20 Şevval 1326/15 Kasım 1908.

⁹⁵ BOA, *A.MKT.UM.*, 564/34. 14 Zi'l-kâde 1278/13 Mayıs 1862; BOA, *DH.MKT.*, 1698/66. 22 Cemâziye'l-âhir 1307/12 Şubat 1890; BOA, *MV.*, 51/44. 6 Recep 1307/26 Şubat 1890; BOA, *DH.MKT.*, 2728/17. 12 Muharrem 1327/4 Şubat 1909; BOA, *DH.MKT.*, 1563/2. 9 Rebiü'l-evvel 1306/13 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1569/67. 25 Rebiü'l-evvel 1306/29 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1576/88. 16 Rebiü'l-âhir 1306/20 Aralık 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1568/12. 20 Rebiü'l-evvel 1306/24 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1480/61. 11 Cemâziye'l-evvel 1305/24 Ocak 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1336/102. 13 Şaban 1298/10 Temmuz 1881.

Ayrıca, göçmenler ülkeye geldikleri zaman ödemek zorunda oldukları yol, temettuat ve toprak kirası vergilerinden de muaf tutulmuşlardır⁹⁶. Mirî araziler üzerine ev yapma izni gerektirdiği halde göçmenlerin ev yapmalarını hızlandırmak amacıyla mahalli idarelerden izin alınmasına karar verilmişti⁹⁷. Bunun yanında mesken inşasında kullanılan kereste resm-i gümrük'ten muaf tutuluyordu⁹⁸. Göçmenlere mesken sağlanırken altyapı ihtiyaçları da giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla okullar, camiler, çeşmeler ve yollar yapılmıştır⁹⁹. Sinop'un Karasu nahiyesinin Hasandere köyüne yerleştirilen Batum göçmenleri için sıbyan mektebi açılarak muallim tayin edilmiş ve diğer göçmen köylerinde de mektepler açılması için çalışmalar başlatılmıştır¹⁰⁰.

Göçmenlere yapılan yardımların finansmanı devlet, uluslararası yardım kuruluşları ve halk yardımlarıyla sağlanıyordu. Özellikle İstanbul halkı tarafından göçmenlere yardım amacıyla birçok hayır cemiyeti kuruldu. Bunun yanında İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı şirket temsilcileri de göçmenlere yardımlarda bulunuyorlardı. İngiltere'den doğrudan yardımlar da yapıldı. İstanbul ve taşradaki bir kısım vakıfların önemli oranlardaki gelirleri geçici olarak göçmenlere tahsis edildi. İstanbul'da konserler ve tiyatrolar düzenlenerek gelirleri göçmenlerin harcamalarına ayrıldı¹⁰¹.

Ortaya Çıkan Sorunlar

Göçmenlerin büyük kitleler halinde gelmesi hem göçmenleri hem de devleti çok büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Çok sayıda göçmenin hem Rumeli hem de Kafkasya'dan kitleler halinde göçü zaten zor durumda

⁹⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1383/25. 11 Rebiü'l-evvel 1304/7 Aralık 1886.

⁹⁷ BOA, *İ.ŞD.*, 112/6710. 18 Rebiü'l-âhir 1309/20 Kasım 1891.

⁹⁸ BOA, *ŞD.*, 567/2. 10 Şaban 1302/25 Mayıs 1885.

⁹⁹ BOA, *Y.PRK.UM.*, 8/90. 9 Zil-kâde 1303/9 Ağustos 1886; BOA, *DH.MKT.*, 1503/33. 12 Şaban 1305/23 Nisan 1888.

¹⁰⁰ BOA, *MEMKT.*, 72/112. 23 Muharrem 1299/15 Aralık 1881.

¹⁰¹ BOA, *A.MKT.NZD.*, 418/21. 13 Zil-kâde 1278/12 Mayıs 1862; *Vakit*, "Muhacirin", "Muhacirine Muavenet Cemiyeti", 801, 11 Muharrem 1295/15 Ocak 1878; *Vakit*, 803, 13 Muharrem 1295/17 Ocak 1878; *Vakit*, "Mösyö Hirşin Muaveneti", 804, 14 Muharrem 1295/18 Ocak 1878; *Vakit*, "Muhacirler", 806, 16 Muharrem 1295/20 Ocak 1878; *Vakit*, "Muhacirin Komisyonu Tarafından", 832, 15 Şubat 1878; *Vakit*, "MuhacirineîâneyeMahsûs İki Konser", 881, 1 Rebiü'l-âhir 1295/5 Mart 1878; *Vakit*, 908, 1 Cemâziye'l-evvel 1295/3 Mayıs 1878; *Vakit*, 952, 15 Cumade'l-âhir 1295/16 Haziran 1878.

olan maliye için daha büyük zorluklar ortaya çıkardı. Devlet malî zorluklar çekse de göçmenlerin harcamalarını karşılamada büyük özen gösterdi. 1299'de “*güç hal ile idâre-i maslahat edebilmekte*” olan Maliye, Muhacirin Komisyonu Rûsumat Emanetine haftalık on dokuz bin kuruşluk ödemeyi malî zorluklar sebebiyle ödeyememişti¹⁰².

Göçmenlerin önemli bir kısmı yolculuk sırasındaki yoğunluk, yiyecek eksikliği, yetersiz beslenme ve ulaşım şartları sebebiyle bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. 1878 yılında Trabzon'a ulaşan göçmenlerde salgın hastalık baş göstermesi üzerine gerekli tedbirler alınarak tedavi için doktor ve eczacı gönderilmiştir¹⁰³. 1310'da Rusya'da şiddetli kolera salgını olduğundan İstanbul üzerinden göç etmek isteyip de göç edemeyerek İstanbul'da kalmak zorunda kalan Yahudi tüccarların hızlıca gitmek istedikleri yerlere sevk edilmeleri sağlanmış ve bir süre ülkeye göçmen kabul edilmemiştir¹⁰⁴. 1893 yılında Karadeniz kıyılarına yönelik karantınaya devam edilmektedir¹⁰⁵. Özellikle bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak görüldüğü dönemlerde iskan sahalarına nakledilecek göçmenlerin, yol üzerindeki şehirlerde halktan uzak tutulmalarına dikkat edilmiştir¹⁰⁶.

Göçlerin başladığı sırada özellikle Canik çevresinde ciddî bir kuraklık yaşanmakta ve hayvan hastalıkları yüzünden hayvanlar telef olmaktaydı. Şiddetli kuraklık sebebiyle zor durumda kalan devlet bir süre göçe ara vermek zorunda kalmıştır¹⁰⁷. Zor durumda kalan aç ve işsiz göçmenler eşkıyalığa yöneldiler. Bölgede eşkıyalığın artması güvenlik sorununu da ortaya çıkardı. 1306'da “*Gürcü muhacirlerinden ve eşhas-ı muzırradan olub Ordu kazasında icra-yı şekâvetetmekde bulunan ve mecrûhenfirâr*” eden Süleyman ve Çopoglu Osman Ordu çevresinde yakalanmışlardı¹⁰⁸. Gürcü göçmenler yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı yerli halkın tepkilerini üzerlerine çekiyorlardı. Bu durumdan göçmenler de zarar görebiliyor ve durum

¹⁰² BOA, *İ.DH.*, 847/68035. 6 Rebiü'l-âhir 1299/25 Şubat 1882.

¹⁰³ BOA, *İrade Dahiliye* 61937; Erkan, *a.g.t.*, s.115-114.

¹⁰⁴ BOA, *Yıldız Hususi*, 262/75.

¹⁰⁵ BOA, *DH.MKT.*, 1980/31. 6 Muharrem 1310/30 Haziran 1892; BOA, *DH.İD.*, 165/7. 5 Muharrem 1331/15 Aralık 1912.

¹⁰⁶ BOA, *Y.PRK.SH.*, 1/13. 29 Safer 1298/30 Ocak 1881.

¹⁰⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1480/61. 11 Cemâziye'l-evvel 1305/24 Ocak 1888.

¹⁰⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1546/33. 19 Muharrem 1306/25 Eylül 1888; BOA, *DH.TMIK.M.*, 62/5. 23 Cemâziye'lâhir 1316/8 Kasım 1898; BOA, *BEO*, 43/3161. 27 Safer 1308/12 Ekim 1890.

kolaylıkla yerli-göçmen çatışmasına dönüşebiliyordu¹⁰⁹. Böyle bir örnekte Fatsa kazası Meydan köyünden Davudoğlu ve Kuruoğlu Yusuf Gürcü göçmenleri öldürmüşlerdi. Bolaman’da yerli ahalinin Fatsa’ya giderek Gürcü göçmenlerin verdikleri zararlardan şikayetçi olmaları üzerine Trabzon Vilayeti İdare Meclisi Başkatibi Arif Efendi soruşturma yapmak üzere bölgeye gönderilmişti¹¹⁰. Yine, göçmenlerin zararlarından bıkan Tekfurcuoğlu Ali Karaağaç köyündeki göçmenlerin evlerini kasten yaktığından durum mahkemeye intikal etmişti¹¹¹. Bu ortamda göçmenlerden bölgede nam salan meşhur çeteler ortaya çıkmıştı¹¹².

Göçmenler çoğu zaman iskan edildikleri yerlerde yerli ahali ile arazi anlaşmazlıklarına düşmüşlerdir. Göçmenlere tahsis edilen arazilere yerli ahali sık sık müdahale ederek ellerinden almaya çalışmaktaydılar¹¹³. “*Muhacirîn kendilerine verilen araziye imar edübziraâtasâlih bir hale getirdikleri halde sened-i hakâniyerabtı hakkında vuku’bula nmüracaâtlarıyedlerinde tapu bulunmadığı bahanesiyle hükümet-i mahalliyeceisğaedilmekde ve arazi-i metr*kenin yerlilere verilmek istenilmesi ahali-i mahalliye ile muhacirîn idaresindeki nifâkitedcîd ve teşdîd*” etmekteydi¹¹⁴. 1314’de Mecidözü kazası Şeyhler köyünde göçmenlerin ekimi yapılmayan geniş arazileri işleyerek tarla haline getirmeleri üzerine Kastamonu’nun nüfuzlu ailelerinden Kapancızade Kamil ve onu destekleyen yerli ahali müdahalede bulunarak tarlalara el koymak ve göçmenleri sürmek istemişler, ancak memurların engellemesiyle gerçekleştirememişlerdi¹¹⁵. 1306’da Merzifon kazasında göçmenlerin yerleştirildiği Miriçayırı adındaki yere köylüler meraları oldukları iddiasıyla müdahalede bulunmuşlar ve göçmenlerin elinden almışlardı¹¹⁶. 1887 yılında Fatsa civarına yerleştirilen göçmenler yerli ahaliye pek çok zarar vermişlerdi. Trabzon Valisinin emri üzerine

¹⁰⁹ BOA, *DH.MKT.*, 5/32. 7 Ramazan 1310/25 Mart 1893.

¹¹⁰ BOA, *DH.MKT.*, 171/43. 12 Cemâziye’l-evvel 1311/21 Kasım 1893; BOA, *DH.MKT.*, 1181/31. 28 Cemâziye’l-evvel 1325/9 Temmuz 1907.

¹¹¹ BOA, *DH.MKT.*, 744/57. 4 Cemâziye’l-evvel 1321/29 Temmuz 1903.

¹¹² BOA, *DH.TMIK.M.*, 5/25. 12 Zî’l-hicce 1313/25 Mayıs 1896.

¹¹³ BOA, *DH.MKT.*, 379/14. 2 Zî’l-hicce 1312/27 Mayıs 1895.

¹¹⁴ BOA, *DH.MKT.*, 559/85. 5 Cemâziye’l-evvel 1320/9 Ağustos 1902.

¹¹⁵ BOA, *Y.EE.*, 134/36. 20 Haziran 1314/10 Temmuz 1898.

¹¹⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1555/43. 11 Safer 1306/17 Ekim 1888.

Konya'ya sürgün edilmişler; ancak kaçarak geri gelen göçmenlerden asayişe riayete dair kefalet senedi alınarak yerlerinde kalmalarına izin verilmiştir¹¹⁷. Canik'te Ünye, Çarşamba ve Fatsa çevresinde “*meşâhir-i eşkiyadan Gürcü Süleyman ve rüfekâsı*” gibi Gürcü eşkiyaların sayıları arttığından bölgeye kalabalık piyade ve süvari kuvvetleri gönderilmek zorunda kalınmıştır¹¹⁸. Bölgedeki Gürcü eşkiyaları koruyan en meşhur eşkiya Sahlaze Hasan Çetesi idi. Batum'da Ruslarla savaş sırasında kendilerine dağıtılan dönemin en etkili silahlarından Martinileri de beraberlerinde getiren göçmenler yeni geldikleri yerleşim yerlerinde kendilerine avantaj sağlamışlardı. Bölgede yaptıkları faaliyetlerle yerli halkın mallarını alarak, kız kaçıarak, adam öldürerek ve arazilerini zorla alarak yerli halka büyük zararlar veriyorlardı. Fatsa'da Gürcü Sahlaze çetesi ile yerli Kuruoğulları çetesi arasında şiddetli çatışmalar olmuş; bunun üzerine asker sayısı artırılmıştır. Birçok olaylara karışan eşkiyalar taşra idaresinde görev alan mahalli Gürcü idareciler ve Gürcü asıllı nüfuzlu idarecilerden Çürüksulu Ali Paşa ve yeğeni Ünye Belediye Riyaseti Vekili Murad Bey tarafından çoğu kez korunmaktaydılar¹¹⁹. Halkın teftiş heyetine sunduğu arzualde “*Gürcü muhacirlerinin bu kazaya kademnihâde oldukları doksan beş senesinden beru idhâl-i emniyet ihtimalimiz gün be gün münselibve diğergün ola gelmeye başlamıştır*” diye belirtilmekteydi. Devlet Canik Tabur Ağalığına Gürcü göçmenlerinden Osman Ağa'yı atayarak ve eşkiyalık yapan göçmenleri zaptiye teşkilatı içine alarak tedbirler almış, ancak alınan tedbirler olayların daha da artmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine devlet eşkiyalık yapanların ailelerini bölgeden uzak yerleşim yerlerine gönderme kararı almış ve bunu uygulamıştır¹²⁰. Yine, Niksar'da yerleştirilen göçmenlerden eşkiyalık yapanların “*oranın asayişini ihlal*” ettiklerinden

¹¹⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1848/31. 1 Zi'l-hicce 1308/8 Temmuz 1891; BOA, *DH.MKT.*, 1854/84. 24 Zi'l-hicce 1308/31 Temmuz 1891; BOA, *DH.MKT.*, 146/15. 3 Rebiü'l-âhir 1312/2 Ekim 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1501/111. 7 Şaban 1305/18 Nisan 1888; Çoğu zaman sürgün edilenler geri dönmekteydi. BOA, *DH.MKT.*, 1507/77. 29 Şaban 1305/10 Mayıs 1888.

¹¹⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1426/11. 23 Ramazan 1304/15 Haziran 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1647/2. 11 Zi'l-hicce 1306/8 Ağustos 1889; BOA, *DH.MKT.*, 1816/103. 27 Recep 1308/8 Mart 1891; BOA, *DH.MKT.*, 1339/45. 29 Şevval 1299/12 Eylül 1298; BOA, *DH.MKT.*, 1776/105. 15 Rebiü'l-evvel 1308/29 Ekim 1890.

¹¹⁹ BOA, *DH.MKT.*, 1647/2. 27 Temmuz 1305/8 Ağustos 1889; BOA, *BEO.*, 375/28120. 11 Ramazan 1311/19 Mart 1894; BOA, *DH.MKT.*, 1419/2. 17 Şaban 1304/11 Mayıs 1887.

¹²⁰ BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 42/14. 17 Nisan 1307/29 Nisan 1891.

Ankara'ya veya Gürcü bulunmayan Sivas'ın Trabzon'a uzak kazalarına yerleştirilmesi emredilmiştir¹²¹.

İçinde buldukları ekonomik şartlar sebebiyle eşkıyalık yapanlar yanında yerleştirildikleri yerlerde bulunan ormanlara kereste ve odun elde etmek, arazi genişletmek ve tarla açmak amacıyla zarar veren göçmenlerde vardı. Ormanlar tahrip edilmişlerdir. Kastamonu Vilayeti Ayancık köyünde odun elde etmeye çalışan göçmenler orman memurları tarafından yakalanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir¹²². Giresun kazasının Karaağaç köyüne yerleştirilen göçmenler ormandan tarla açmaya çalıştıklarından komşu Elmalı köyü muhtarı ve imamı tarafından şikayet edilmişlerdir¹²³.

İskanların gecikmesi, yerleşim yerlerinin beğenilmemesi ve tayinatinkesimesi durumlarında memleketlerine dönme isteğinde bulunan göçmenler çıkabiliyordu. Geçici iskan alanlarından sürekli iskan sahalarına gönderilen göçmenler yeni yerlerini beğenmediklerinde çeşitli sorunlar ortaya çıkıyordu. Örneğin, Trabzon'dan Ankara ve Kırşehir'e gönderilen göçmenler yeniden eski yerlerine yerleştirilmelerini istemişler, ancak devlet bu teklifi kabul etmemişti. Bu durum çok sık karşılaşılan bir sorundu. Ünye'den Kastamonu'ya gönderilen göçmenler de eski yerlerine geri dönme isteklerini bildirmişlerdi. Devlet, bir bölgedeki göçmen oranlarını güvenlik açısından belli bir seviyede tutmak istediğinden geri dönme isteklerini mürur tezkeresi vermeyerek engellemeye çalışmıştır¹²⁴. Yine, Canik'te yerleştirildikleri yeri beğnemeyen göçmenler Amasya'ya gönderilmişlerdir¹²⁵.

¹²¹ BOA, *DH.MKT.*, 1445/17. 19 Zi'l-hicce 1304/7 Eylül 1887; BOA, *DH.MKT.*, 1452/72. 15 Muharrem 1305/3 Ekim 1887.

¹²² BOA, *DH.MKT.*, 266/55. 27 Muharrem 1312/30 Temmuz 1894.

¹²³ BOA, *DH.MKT.*, 573/48. 4 Rebiü'l-âhir 1320/10 Haziran 1902; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 9/21. 15 Rebiü'l-âhir 1301/12 Şubat 1884.

¹²⁴ BOA, *DH.MKT.*, 1560/11. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1559/90. 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 1556/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT.*, 2403/64. 22 Cemâziye'l-evvel 1318/17 Eylül 1900; BOA, *DH.MKT.*, 2415/38. 22 Cemâziye'l-âhir 1318/17 Ekim 1900; BOA, *DH.MKT.*, 1561/80. 2 Rebiü'l-evvel 1306/6 Kasım 1888.

¹²⁵ BOA, *A.MKT.UM.*, 518/44. 17 Cemâziye'l-evvel 1278/21 Kasım 1861; Başka bir örnekte Kırşehir'e yerleştirilen Gürcü göçmenler Samsun'a geri dönmek istemişlerdir. BOA, *DH.MKT.*, 1556/90. 16 Safer 1306/22 Ekim 1888.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Gürcistan'dan çok sayıda insanın göç ederek Osmanlı topraklarına sığınması, Rusya, Osmanlı Devleti ve göçmenler açısından önemli siyasî, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birkaç defa tekrarlanan kitlesel göçler sonucunda Rusya, stratejik bakımdan önemli bir toprak parçasında, isyan etmeye hazır bir nüfusu etnik temizliğe maruz bırakarak, kendi memleketlerinden ayrılmaya mecbur bırakmıştır.

Kitlesel göçlere maruz kalan Osmanlı Devleti ise göçün meydana getirdiği önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Devlet, zaten savaş dolayısıyla zor durumda bulunan maliyeyi göçmenlere yaptığı harcamalarla daha da zor duruma düşmüştür. Osmanlı devleti XIX. Yüzyıl boyunca yaşadığı tecrübelerin de etkisiyle *Muhacirîn Komisyonu* idaresini kurarak göçleri idare etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, uzun vadede göçmenlerin imparatorluk topraklarına yerleştirilmesi ekonomik açıdan tarım üretiminin artmasına yardımcı olmuştur. Ülke ve bölge nüfusunun yapısında da önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Göçmenlerin Orta ve Doğu Karadeniz'e yerleştirilmelerinde başta bölgeye yakın olması sebebiyle masraf gerektirmemesi, Rusya'ya yakın olması, demografik öncelikler, tarıma elverişli boş arazilerin bulunması ve iklimin uygun olması yatmaktadır. Bölgede göçmen nüfusunun fazlalığından dolayı başka yerlere de gönderilmişlerdir.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları

1-BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A.MKT.MHM. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı*), 201/87;483/12;519/22.

A.MKT.NZD. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Nezaret ve Devâir Kalemi*), 292/45;418/21.

A.MKT.UM. (*Sadaret Mektûbi Kalemi Umum Vilayât Evrakı*), 393-25;518/44;564/34.

BEO (*Babiali Evrak Odası Evrakı*), 43/3161; 375/28120;656/49133;4148/311055.

DH.İD. (*Dahiliye Nezareti İdare Evrakı*), 165/7; 847/68035;160/29.

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemî), 1334/94;1335/68;1336/78;1442/69;1656/16;1331/84;1333/94;1377/10;1442/69;1530/8;116/9;247/47;1884/89;1370/9;1377/10;1443/31;1443/31;1769/93;1774/96;1469/67;1503/33;1517/66;1444/91;1542/90;38/44;322/63;1560/11;1556/90;2403/64;2415/38;1561/80;1445/17;1452/72;266/55;573/48;1555/43;1848/31;1854/84;146/15;1501/111;1507/77;1426/11;1647/2;1816/103;1339/45;1776/105;1647/2;5/32;171/43;1181/31;744/57;379/14;559/85;1419/2;1546/33;1480/61;1980/31;2728/17;1563/2;1569/67;1576/88;1568/12;1480/61;1336/102;/25;1663/21;1503/33;1912/12;1956/43;2777/17;5/32;1483/99, 1454/109;1559/90;146/15;1630/43;2415/38;1442/69;1443/31;1443/111;1335/58;1615/23;1560/11;1522/64.

DH.TMIK.M. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve ve Islahat Komisyonu), 5/25;62/5.

HR.HMŞ.İŞO. (Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı), 218/27, 157/25.

İ.DH. (İrade Dahiliye), 1085/85102;79703;68035;1323/1312;1312/1311;85/10;1478/1327;1489/132;1484/1328.

İ.HR. (İrade Hariciye), 277/16949.

İ.MMS. (İrade Meclis-i Mahsus), 59/2750.

İ.ŞD. (İrade Şura-yı Devlet), 112/6710; 1698/66;2658/17.

İrade Dahiliye 61937; 63011;63267;68920;82058;

İrade Şura-yı Devlet, 6901;2392.

İrade-i Mahsus, 2786.

MF.MKT. (, 72/112.

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları), 51/44.

MVL. (Meclis-i Vala Evrakı), 726/6.

ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı), 1827/2;2442/7;567/2;695/26.

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı), 134/36;134/36;76/5.

Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), 11/25;11/36.

Y.PRK.AZJ. (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal), 42/14;9/21;9/21.

Y.PRK.KOM. (Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı), 3/22.21

Y.PRK.SH. (Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı), 1/13.

Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umumi), 8/90.

Yıldız Hususî, 262/75;162/63.

Yıldız Mütenevvi 3/116.

2-**Hakkı Tarık Us Kütüphanesi**

Vakit, 970/3 Receb 1295;948/11 Cumade'l-âhir 1295;941/4 Cumade'l-âhir 1295;804/14 Muharrem 1295;985/18 Receb 1295; 988/21 Receb 1295;832/3 Şubat 1293 Rumi; 801/11 Muharrem 1295;881/1 Rebiü'l-âhir 1295;799/9 Muharrem 1295;806/16 Muharrem 1295;823/23 Rebiü'l-evvel 1295;1004/8 Şaban 1295;803/13 Muharrem 1295;908/1 Cemâziye'l-evvel 1295;952/15 Cumade'l-âhir 1295;982/15 Receb 1295.

B-Araştırma ve İnceleme Eserler

A.Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010.

Abdullah Temizkan, “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-ötesinde Nüfuz Mücadelesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI, 2/2006, s.447-462.

Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22/2007, s.405-435.

Muâhedat Mecmuası, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, Dersaadet 1298.

Muahadat Mecmuası, Dördüncü Cild, (Tıpkı Basım), TTK, Ankara 2008.

Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40/2009, s.317-340.

Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010.

Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Oktay Özel, “Muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler Osmanlı’nın son devrinde Orta Karadeniz’e toplumsal uyumun sınırları üzerine bazı gözlemler”, *Tarih ve Toplum*, 5 (245)/Bahar 2007, s.93-112.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası), (Haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992.